

שמואל יוסף עגנון: המכתב

א

כל אותו היום נתעסקתי בכתיבת מכתב תנחומין לאבליו של מר גדליה קליין. מר גדליה קליין מגדולי עירנו היה, אבהן בן אבהן, עשיר בן עשיר, אהוב על השלטון ומכובד על הבריות, משובע בימים ומשובע בכל. את בנותיו השיא למשכילי הדור ולבניו לקח נשים עשירות וזכה לראות מהם בנים ובנות זריזים וממולחים, נכונים לכל מה שהארץ צריכה. כללו של דבר, כל הצלחות הזמן נתלכדו בו בעולם הזה, ואף לעולם הבא ודאי מתוקן לו כל טוב, על ידי עובנות שהניח אחריו למעשי צדקה וחסד.

אנשים טובים שהצליחו בחיים טוב להם וטוב לעולם, ולא עוד אלא שהם מעידים עדות נאמנה שמדות טובות משתלמות, שהכל רואים שאין אדם יגע לריק ואינו מכלה כחו לבטלה. לפיכך כל העולם מרגיש בסילוקם של מוצלחים ומתאבלים עליהם. קרובים וידידים, חברות ובתי חסד, בתי מסחר ובנקים, שמשים ומשרתים, גבאים וממונים ואמרכלים, בעלי בתים ובעלי מלאכה, ספסרים וטרסורים, סופרים ומורים כולם הודיעו צערם ברבים בעתונים ועל גבי כל קיר. אף העתונים האריכו בשבחן. ואם הפריזו, הרי הפרזתם מעידה שהנפטר אדם גדול היה, שהרי את מי משבחים, מי שראוי לשבח.

אף אני בטלתי ממלאכתי, כדי לגמול חסד עם אבליו ולכתוב להם מלים של תנחומין, שזה שלושים שנה הייתי יודעו ומכירו. כיצד, כשעליתי לארץ ישראל ולא היה בידי אלא אהבת הארץ ואהבת עבודה הלכתי אצל מר קליין ליטול ממנו עצה, בשביל ששמעתי עליו שהוא אוהב את הבריות וניהנים ממנו עצה ותושיה, אלא מתוך שהיה טרוד בטובת הכלל לא הספיק לטפל עם כל יחיד ויחיד ודחני בלך ושוב. אחר שנים משנשאתי אשה בת טובים ונעשיתי בעל בית נתן דעתו עלי ונהג בי חיבה וריעות, כאילו ידידים אנו כל השנים, כיבדני נגד שכני וביקרני בביתי והיה מוכיחני ואומר וכי לא אני הוא שבאת אצלי תחילה מיד לכניסתך לארץ ועכשיו אין אתה מראה עצמך לפני. את שהייתי משכים לפתחו זכר ואת שדחני שכת. מפני שעסקן גדול היה ומתעסק בטובתם של הבריות כמדומה היה לו שנתעסק אף בטובתה של אותה בריה, כדרך כל העמלים עם הצבור שרואים כל אדם כאילו עמלו עמו. אף אני ראיתי את עצמי כאילו ניהניתי ממנו.

כל מי שביקש טובה מחבירו ואפילו לא עשאה לו — איבריו מלמדים אותו להיות דבוקים בו, כאילו קיבל טובת הנאה ממנו. באותו פרק שקירבני מר קליין כבר הגיח את כל עסקיו ונתעסק בגופו. טיפל במרחצאות וברפואות וטייל בכל יום, ואף בשעת טיוליו לא הסיח דעתו מצרכי הרבים, כבעל בית שמסייר את נכסיו לידע מה הם צריכים. ודרך הילוכו היה טופל לו כל מי שנודמן לו בדרך, כדרך בני אדם שרגילים בחבורה ואין אוהבים לילך ביחידות. פעמים הרבה היה קורא לי ומטייל עמי. אין דרכי להשתבח. ברם בדבר זה מותר לי להשתבח, מפני שיש בזה משום חיבתו של מר קליין, שהיה טורח עלי להודיעני כל מה שנעשה בירושלים כל השנים שהוא קיים. פעמים חזר על דברי עצמו, כזקן שזכרונותיו חביבים עליו, ופעמים שינה קצת, לפי צורך הזמן וצורך המקום.

מהלכים היינו בחוצות ירושלים ובשכונותיה, מר קליין זקוף כארו ואני נד כקנה. ודרך הילוכו זוקף את מקלו ומראה לי בית או חורבה ומספר לי כמה ממון שקעו בחורבה זו וכמה פעמים עבר בית זה מיד ליד ומבאנק לבאנק ומספסר לספסר ומנושה לנושה, ועדיין הדבר מוטל בספק אם קם לו לנושה זה הבית לצמיחות, שעשרה דברים נאמרו בירושלים וזה אחד מהם, אין הבית חלוט בה. וכן בכל שכונה היה מספר לי כמה נפשות שקעו בשכונה זו וכמה ממון של ישראל הלך לטמיון. כיצד, שכשאדם מישראל מבקש לו פיסת קרקע מיד מעלים הסרסורים דמיה. מה עושים ישראל עקשנים בני עקשנים, אומרים אין אונאה לקרקעות. הולכים אצל בעל הקרקע ומוסיפים לו. אבל זו צרה שאף הסרסורים ישראלים הם, עקשנים בני עקשנים, באים ומוסיפים, עד שעומד גרגיר עפר בדינר זהב. על כרחם הצנועים מושכים ידיהם ויוצאים בפחי נפש, ואלמלא הוא לא היה כאן לא שכונה ולא בית. כיצד, דבר זה מעשה בתוך מעשה, וכל מעשה ארוכה מארץ מדה, אלף לילה ולילה לא יספיקו כדי לספר מעשה אחד מהם. כשם שהיה מספר עמי על בנין ירושלים כך היה מספר עמי על הארץ ועל טוביה. אומר היה מר קליין הרי מטבע הענין שכל גדול קטן בתחילתו, קטן כל כך שצריך לסנדק, וזכה הוא להיות סנדקם של רוב המנהיגים.

שנה שמת מר גדליה קליין וכבר חצי שנה קודם לכן נתרחקתי ממנו קצת ריחוק מקום, שהוא היה דר בעיר ואני יצאתי לדור לשכונה אחת רחוקה מן העיר, וכשבאתי לעיר לא נודמן לי לראותו. כיון שנפטר אמרתי לעצמי אכתוב מכתב תנחומין לאבליו.

ב

כיון שישבתי לכתוב לא ידעתי למי לכתוב, שמכל אנשי ביתו לא הכרתי אלא בת אחת, וזו קל הייתי בעיניה ולא הסבירה לי פנים, שהיתה זוכרת ימים ראשונים שהייתי מנקף את רגלי על אסקופת בית אביה, ואביה לא היה נותן דעתו עלי,

והיא לא ידעה שבינתים שינה מר קליין דרכו עמי. שינסתי את מתני השכל, כמו שהמליצים אומרים, וכתבתי מלים של תנחומין והנחתי את המכתב עד למחר כדי להגיהו.

כהתה נפשי עלי ובאתי לידי עצבות. זו העצבות שבאה עלי בכל עת שאני נטרד ממלאכתי. יש אדם שעושה דברים הרבה בבת אחת ואינו חושש, ואני כיון שאני פונה ממלאכתי מיד לבי עצוב, כארון שהוציאו ספריו מתוכו וכשדה שחררוהו נמלים. זה שנה ומחצה פניתי עצמי מכל העסקים בשביל ספרי רבותינו האחרונים שהייתי הוגה בהם. וויתרתי על תענוגי הזמן ולא הארכתי בשינה. אבל חלומות טובים שראיתי בהקיץ אין כל בעלי חלומות רואים אפילו בשנתם. ימים שעברו ויישובים שנתלשו היו באים ועומדים לנגדי, כבזמן שישאל מדובקים ביראתו ואהובים ומאהובים בחכמת התורה. ופעמים זיכוני לראות את גדולי ישראל שרי התורה שבאותו הדור. ואם לא זכיתי לירד לעומק דבריהם זכיתי להריח ריח תורתם. עתים וזמנים היו לנו שהיו לנו אבות וזקנים, שופטים ומלכים, גבורים ובעלי מלחמות, חוזים ונביאים, אנשי כנסת הגדולה וחשמונאים, תנאים ואמוראים, סבוראים וגאונים, נגידים ונשיאים, רבנים ופוסקים, פייטנים ומשוררים, שהרבו תפארתם של ישראל וקידשו שם שמים בעולם. אבל אני אוהב את רבותינו האחרונים. כתינוק שעומד שבת עם חשיכה ומתנחם שעדיין השבת שוהה מלצאת, כך מתנחם אני בדברי רבותינו האחרונים שעדיין נשתיירה קצת מן התורה. מחיבת התורה הייתי מתמיד ולומד עד אשמורה שניה בלילה ואם עליתי למטתי סמכתי על חסדו יתברך שיעמידני למחר ואחזור ואשנה. עד שבא ענין אותו מכתב והנחתי את תלמודי.

נטלתי ספר ליישר לבי בדברי תורה. החליק הספר ונשמט מידי. הגבהתיו ופתחתיו ושכחתי לשם מה פתחתיו. כיון שזוכרתי והבטתי בו קפצו עלי האותיות בערבוביא ולא נזדווגו לשום ענין. ואף אני קפצתי מענין לענין עד שחזרתי לענין מר קליין. עלתה דמותו של מר קליין לפני, כשאני והוא מטיילים היינו בחוצות ירושלים ובשכונותיה. אמרתי אלך ואטייל קמעה ואחזיר נפשי עלי.

ג

לא הספקתי לעבור את הרחוב עד שטפח לי מר גדליה קליין על כתפי ושאלני, מאין ולאן? אמרתי לו, מטייל אני. החליק מר קליין את זקנו הנאה ואמר, אף אני לא יצאתי אלא לטייל. אם כן נטייל יחד.

ימות החמה כבר עברו ורוח קרה נישבה. גשמים עדיין לא ירדו, אבל עבים מעובים שברקיע הסילו אימה של חורף. מר קליין היה עטוף עורה נאה וצוארון של שועלי כסף יורד על כתפיו ומקיף את צוארו ובידו מקל נאה עם גולת כסף. שער ראשו הלבן וזקנו הלבן הבהיקו כגולת הכסף שבראש מקלו ופניו הבהיקו מתוך צוארון של אדרתו כעין נחושת ממורסה.

התחלתי מתנצל לפניו שזה כמה ימים לא הראיתי את עצמי לפניו. זקף את ידו כנגד פי, כאדם שרוצה לדבר ומשתק את חבירו. ומיד התחיל מסיח והולך. אפילו באה צפור מגן עדן ללמדנו שיחתה לא היה מפסיק שיחתו. דברים הרבה סיפר לי מר קליין באותה שעה, ויותר ממה שסיפר רמו. מכלל דבריו שמעתי שאלמלא הוא שהקים את ירושלים מעפרה לא היה נעשה כאן אפילו כפיד של תרנגולין.

החמה עמדה על ראשי ההרים והקיפה את הסלעים בענני זהב. מאותו הזוהב הבהיק זקנו של מר גדליה קליין, וכן גולת הכסף שבידו.

וכך היינו מהלכים. הוא מדבר ואני שומע. הרחובות האפילו והבתים החביאו עצמם בצלליהם. זקנים וזקנות רצו, כדרך שרצים סמוך למנחה, ודרך הילוכם הביטו עליו על מר קליין בתמיהה וניענעו שפתותיהם. הבטתי אחריהם בתמיהה, שהם ומלבושיהם משונים משל שאר זקני ירושלים.

אחר שהקפנו כמה מקומות חזרנו אצל ביתי.

התחלתי מתיירא שמא ירצה מר קליין לעלות לחדרי, ושם על שולחני מונח פתוח מכתב תנחומין שכתבתי לבתו.

אחזתני רעדה.

אמר לי, דאגה בלבך? שתקתי ולא השבתי לו. אמר לי, רואה אני שאתה מרתת. סבור הייתי שאין דרך ארץ לספר לו דאגתי. אמרתי לו, אמש נראה לי זקני בחלום. אמר לי, זקנך מת? ניענעתי לו ראשי דרך הן. אמר לי, אם כן? אמרתי לו, אלך ואדליק נר בבית המדרש. נתן ידו על מצחו ואמר, הזכרתני את הליכתי. פשט את מקלו ועשה כמין עיגול באויר ולחש, אף אני הולך לבית המדרש.

הרהרתי בלבי, מה יעשה בקדושה וברכו ובעניית אמן, וכי אינו חושש שמא יכירו בו שהוא מת ויתבוז, כמעשה החזן המת שהיה מבליע את השם בתפילתו, מפני שמת אינו יכול להוציא שם שמים מפיו. פעם אחת נזדמן לשם חכם אחד והרגיש ששליח ציבור הוא מת ולא המתים יהללו ית. בדק אחריו ומצא ששם הנקדש תפור בזרועו. הוציא איזמל וחתך את בשרו והוציא את השם מתוכו ומיד נפל הגוף וראו שבשרו כבר הרקיב.

מר קליין לא הביט בלבי והיה מהלך והולך. זו גדולתו של מר קליין, חישב לעשות מעשה אינו מביט באחרים.

גיררתי את רגלי אחרי ועל כל צעידה וצעידה עמדתי, אולי יזמין לו המקום ענין אחר בדרך ויסיח דעתו מבית המדרש. ראה שאני שוהה. חיך ואמר, אלמלא לא אמרת לי שזקנך מת הייתי סבור שאני מהלך עמו. ביקשתי להשיב לו ולא ידעתי מה אשיב. לומר לו את האמת אי אפשר היה, ודבר שאינו אמת לא עלה על לבי.

פנסים שברחוב הודלקו. סגופות הציצו אורותיהם מן החלונות המסורגים. משכתי רוח ואמרת, כבר עבר זמן תפילת מנחה. אף הוא משך רוח ואמר חם לי, לא כי אלא... עטף עצמו יותר והתחיל מגשש במקלו כסומא ואמר, בבקשה ממך ראה אם אין כאן בית מדרש. כן, בית מדרש כאן.

המתפללים עמדו מוטים ופניהם כלפי הקיר. עלה מר קליין למעלה ואני נשארתי עומד אצל הפתח. אנשים כמר קליין לכל מקום שהם באים שם מקומם בראש. החזיר זקן אחד ראשו מן הקיר ונתן עיניו בו. אחז מר קליין במקלו. רעד המקל ורעדו ידיו. זקן היה וידיו מרתתות.

אור מוצנע האיר מארבע חמש מנורות של נחושת של בדיל של פח ושל טיט. שלוח שלא מעולם הזה היתה שרויה בחדר. המתפללים סיימו תפילתם ופסעו לאחוריהם. ועדיין שהה החזן מלומר קדיש תקבל, עד שיסיים האחרון שבמתפללים את תפילתו.

הייתי עיני לראות למי הוא ממתין, וראיתי זקן אחד עומד בקרן מזרחית דרומית מעוטף בתפילתו. ואדרת שער מקיפה אותו עד למעלה מצוארו. את פניו לא ראיתי מפני שהיו נטויות כלפי הקיר. אבל ראיתי את כתפיו המיוגעות. אלו כתפים שהקדוש ברוך הוא בחר בהן להניח עליהן תורתו. התחיל לבי מרתיק ומתמתק. עדיין שייר לנו המקום אנשים שממתיקים את הלב בראייה.

הטה הזקן פניו וראיתי שהוא משרי התורה שאני מתעסק בספריו. קפצתי ועמדתי אצלו. יודע הייתי שאין דרך ארץ לעשות כן, אלא שלא שלטתי בו. ועדיין אני תמיה מהיכן נטלתי כח שכזה.

טפח לי מר קליין על כתפי ונטלני בידי ואמר, בוא. הבטתי על אותו גאון והלכתי עם מר קליין.

ראה מר קליין את הגבאי. הניחני ונטפל לו.

יצא אותו גאון מבית המדרש. כדרכו בכל עת כך דרכו באותה שעה. לא הביט מחוץ לד' אמותיו לא לפניו ולא לאחוריו. מתוך שהיה דבוק בתורה לא ראה אלא דברים של תורה. הצצתי וראיתי ששוחה עמוקה פתוחה לרגליו. כיצד, בזמן שהיה עסוק בתפילתו ובתלמודו שיחקה חבורה של קטנים לפני בית המדרש וחפרו להם שוחה והניחוה בלא כיסוי. רצתי אצלו והרכנתי עצמי לפניו, כדי שיסמוך עצמו עלי ויעבור על השוחה.

אבל הוא מרוב דביקותו בתורה וביראה לא ראה לא את השוחה ולא אותי שבאתי להצילו ממנה. נקפני לבי מלהגביה קולי ולהזהירו מפני הסכנה. שמא אפסיק אותו ממחשבותיו. עמדתי ועשיתי את עצמי כמקל, כקנה, כבול עץ, כחפץ שאין בו דעת. נתן הקדוש ברוך הוא בלבו של אותו צדיק שיסמוך עלי. גופו קל היה כגוף של תינוק. אבל אני ארגיש בו עד שישימו עפר על עיני.

ד

חזרתי לביתי והדלקתי את המנורה. פתחתי חלון וישבתי לפוש. נשבה רוח וזרקה לרגלי את המכתב. הבטתי על המכתב ועל רגלי ונתרשלתי מלהרימו, שמרוב עייפות התחילו איברי מנמנמים. פשטתי את בגדי ועליתי על מטתי, כשאני מהרהר בדברים שאירעוני ובאותו צדיק שראיתיו וידעתי שמאורע גדול אירעני היום. מאורע גדול מזה לא יקרני עוד. איני זוכר אם הייתי עצוב או שמח, אבל זכורני שהרגשה אחרת שאין כל לשון שמחה או עצבות נאחזת בקי הרגישה את לבי. אילו יצאתי אותה שעה מן העולם לא הייתי מצטער.

שכבתי על מטתי והרהרתי, מפני מה מתייראים מן המיתה? לחשו לי, הגבה את השמיכה. מיד נתמלאו אצבעותי מאותו דבר שאין כל לשון שמתקה או עצבות נאחזת בו, ואף הוא, כלומר אותו דבר, היה מתפשט והולך עד לכתפי ועד לערפי ועד קדקדי. עדיין שרוי הייתי בעולם זה, אבל ידעתי שאם אני מגביה את השמיכה ונותנה על ראשי יכולני ליכנס בו לעולם אחר בהרף עין. מי שמבקש טובתי יזכה לשעה טובה שכזו.

חזרה הרוח ונשבה ופגעה במכתב. התחיל המכתב מתגלגל אילך ואילך. הרהרתי בלבי, אם אני מת נמצא המכתב משתייר בלא שולחים. סילקתי את השמיכה ממני.

הלבנה הציצה לתוך החדר והאירה את הרצפה ואור חוררוור כיסה את מכתבי. זקפתי את ימיני ועשיתי כמין עיגול באויר. כשפקחתי את עיני שנית שמעתי קול צפור מצייצת בחלוני. הרגישה בי הצפור ונשתתקה. הגביהה קולה ופרהה. ליאות נעימה נתפשטה בכל איברי. ליאות שהוסיפה לאיברי נעימות שאין כיוצא בה. עצמותי כאילו נתמססו בתוך גופי ורוחי היתה קלה עלי. אף על פי שהייתי שרוי בין כרים וכסתות ושמיכות דומה היה עלי שאיני שרוי ביניהם, אלא שאני אחד מהם דומם כמותם. עצמתי עיני ודוממתי.

עד שאני שוכב כך עברה סיעה של ערביים וקולם כמחרחרין זה עם זה, ודממת הרחוב כפלה קולותיהם כפלי כפלים. נתכסיתי בשמיכתי עד למעלה מראשי. באו הקולות ופצעו את השמיכה. פסקה שלוותי ועמדתי ממטתי.

נזכרתי במכתבי והגבהתי מן הקרקע ופרשתיו לפני וסילקתיו ונטלתי ספר לקרות בו ולא קראתי בו. הנחתי את תלמודי וישבתי להעתיק את חידושי שחידשתי. כדרך קצת לומדי תורה שכותבים על פנקסיהם פירושים וחידושים. נעצתי קולמוסי בדיו וסידרתי את הגליון לפני וכינסתי את מחשבותי כדי להעלותן על הנייר. יצתה שעה בלא כלום. מלבד צלו של קולמוס לא נראתה צורת אות על הנייר. הרכנתי ראשי לגליון והבטתי על צל קולמוסי שנודווג לצלן של אצבעותי, כמין בשאינו מינו שאינו מוליד.

עמדתי ונטלתי את הדפים שכתבתי לפני ימים. בתוך שאני קורא בהם התחלתי חש מעין חלחול של סופרים בכף ידי, זה החלחול המתוק הסמוך לעבודה. פשטתי

את ידי על הנייר והלבשתי את רעיוני מלים. נתמסמסו הרעיונות, כתינוק שעשה לו גולם של שלג ועמד להלבישו מלבוש, עד שהוא מטפל עמו להלבישו נתמזמוז. חזרתי וקראתי מה שכתבתי לפני ימים. כיון שהתחלתי קורא נדמה לי שנכנסתי לענין. חזרתי ונטלתי את הקולמוס. ושוב הטיל הקולמוס צל היוור על הנייר החלק.

מאחר שהיה קשה לי לישב בטל ביקשתי לי דבר לטפל בו. התחלתי מנער את ספרי מן האבק. כיון שהתחלתי מנער ספר נצטערתי על ביטול זמן. שהרי בשעה שאני מנער את הספר מן האבק יכולני ללמוד בו. כיון שישבתי ללמוד חזר הדבר לראשיתו. דברים שהיו משיבים את נפשי נתעפרו בפי. יצאה שעה ועוד שעה. אני מבקש ליתן דברי תורה על לבי ולבי נותן לי דברים בטלים. חזרתי אצל כתבי וישבתי להעתיק מה שכתבתי באחרונה, שמא מתוך כך אוסיף עליהם. ובאמת לא טרחתי על חנם. הקולמוס נמשך מאלי ויהיה מוסיף והולך. כשבדקתי את הדבר ראיתי שאינו מצטרף לענין ואינו ענין של כלום. זקפתי את הקולמוס ועשיתי בו עיגולים באויר. נזכרתי שאמרת לי להדליק נר לנשמתו של זקני. עמדתי והלכתי לעיר.

קודם שהלכתי קראתי את המכתב וראיתי שאינו גרוע משאר איגרות של תנחומין. אם חבריו של איוב שזכו שיכתבו דבריהם בכתבי הקודש אמר להם איוב ואיך תנחמוני הבל, מה דברים יכולים אנו לכתוב? שמתתי את המכתב במעטפת ושלחתיו. נכנסתי לעיר והלכתי מרחוב לרחוב וממבוי למבוי עד שהגעתי לחצר בית המדרש שהייתי שם אמש עם מר גדליה קליין ושמעתי קול יוצא מתוך החצר ואומר ברוך כבוד ה' ממקומו. נכנסתי לחצר ושאלתי היכן בית המדרש?

אמרה לי ריבה אחת. אין כאן בית מדרש.
יצתה זקנה אחת ושאלה, מה אתה מבקש?
אמרתי לה.

נתאנחה ואמרה, אין כאן בית מדרש.
אמרתי לה, הרי אמש הייתי כאן.
אמש?

טפחה הזקנה על מצחה ואמרה, ברוך מזכיר נשכחות. זכורתני כשהייתי תינוקת היו מראים על מקום זה, שביית מדרש גדול היה כאן והיו לומדים בו ומתפללים, ובעוונותינו שרבו נתעלם.

אמרתי לה שלום והלכתי לבית מדרש אחר.

בית מדרש זה נבנה לפני שנים הרבה, ובסיועו של מלך אדום נבנה. אבותיו החריבו את ירושלים והוא סייע לבנותה, ושמענו מצדיקי הדור שאמרו כשיבוא משיח צדקנו יבוא להתפלל בתוכו. יש אומרים על מלך אדום אמרו, שיתגייר ויבוא להתפלל ויש אומרים על מלך המשיח אמרו, ונראים דבריהם של אלו שאומרים שעל מלך המשיח אמרו, שהרי אין מקבלים גרים לעתיד לבא. ומשבנה בית

הכנסת הזה נתנדבו מכל הארצות ספרים ומנורות ופרוכיות ותלמידי חכמים שבירושלים משפרים היו אותו בתורה ובתפילה. עכשיו נתרקן הבית ונתקלפו כתליו ונתקלקלו כליו ונתקרעו ספריו ונתמרטטו הפרוכיות והחליאו מנורותיו ונפטרו לומדי תורה. בקושי מתכנס לשם מנין מצומצם. ואם שערי שמים עדיין פתוחים אין עולה לשם אלא תפילה דחוקה.

נכנסתי ומצאתי זקן אחד סומא יושב לפני שולחן רעוע ומנענע ראשו ולוחש פסוקים של תהלים.

שאלתי אותה, היכן השמש?

אמר לי, אני הוא השמש.

ביקשתי ממנו שידליק נר לנשמת זקני.

הבהיק צחוק מתוק ובהיר של סומים על שתי עיניו הסמויות וניענע לי ראשו ואמר אדליק.

הלך אצל התיבה ונטל כוס של זכוכית והגביהה כנגד האור ונתן בו שמן והפקיע פתילה ונעצה בכוס וחזר והעמידה על התיבה ואמר, אדליק אותה לתפילה. הוצאתי ארבע מטבעות קטנות ונתתי לו. נטל שלוש ושייר אחת.

אמרתי לו, ארבע נתתי.

ניענע ראשו ואמר, יודע אני.

נטל את המטבע והטילה לתוך קופה של צדקה.

אמרתי לו, חושש מר לזוגות.

חיך ואמר, נאה לקופה של צדקה כשאינה ריקה.

נשקתי את המזוזה ויצאתי.

בבוקר כשישבתי ללמוד לא היתה דעתי מיושבת. הפסקתי ממשנתי ואמרתי, אילו חיפשתי אותו בית המדרש יותר הייתי מוצאו. יודע הייתי שלא בא הדבר אלא להכניס בי ערבוביא, אף על פי כן לא הרהרתי אלא בזה.

נתאמצתי לזכור פניהם של המתפללים שנראו לי אמש בבית המדרש. חוץ מאותו גאון שהכרתיו מציור אחד לא הכרתי שם אדם. ואף הוא לא היה דומה לתמונה שהכרתי.

כדי להלהיב עצמי לעבודתי הזכרתי לעצמי מעשי רבותינו האחרונים זכרונם לברכה כיצד היו הם שוקדים על התורה. כגון מעשה בעל פני יהושע שפעם אחת שהו תלמידי מלבוא. כשבאו שאל אותם מפני מה שהיתם מלבוא. אמרו לו חששנו לצאת מפני הצנה. הגביה פניו מן הספר ונמצא זקנו נקרש ונדבק לשולחן. אמר אמת נכון הדבר, יום צונן היום. וכגון מעשה רבי יעקב עמדין שהעמיד שמש אצלו, שהיה מכריו בכל שעה אוי כבר יצתה שעה. כדי שיתן אותו גאון דין וחשבון לעצמו מה תיקן באותה שעה. אבל מעשיהם של צדיקים לא הביאוני לידי מעשה.

מאחר שישבתי בטל נעשיתי בית אב להרהורים משונים, כדרך בני אדם בטילים שמולידים מחשבות בטילות. נתקחה תלמודי עלי ונתמעטה עבודתי בעיני. התחלתי שואל את עצמי, מה מקום לעבודה זו בזמן שהארץ מתחדשת ואנשים חדשים מחדשים את הארץ במעשיהם.

גערתי בי ואמרתי לי, לך עדור באשפתך. חזרתי לדברי רבותינו ולא מצאתי קורת רוח ממשנתם.

זכרתי ימים שבהם שקדתי על התורה. וזכרם לא הביא אותי לידי מעשה. נסיתי לעורר עצמי על ידי מעשים טפלים. התחלתי מסדר את ספרי, היום לפי זמן חיבורם ומחר לפי סדר ענייניהם או על פי אלף בית. אף עשיתי לי פנקסאות נאים ושאר תשישי עבודה. בודה הייתי בכל יום דבר חדש. לא הספקתי לעשותו עד שהנחתיו.

אותה שנה ומחצה שישבתי על התורה הגיעוני איגרות וספרים וקונטרסים שלא נזדקקתי לקרותם. עכשיו שישבתי בטל נסתכלתי בהם. מניח אני את כל הספרים והקונטרסים וכן כל איגרות הבאי ואני פונה לאיגרות יחידים שהנחתי אותם בגלות פולין ובגלות אשכנז שמבכים שם את גלותם ודוחקים עלי שאעלה אותם לארץ ישראל.

תמכתי את ידי על שולחני ודיברתי עם עצמי, היאך אעלה אתכם והיאך אביא אתכם והרי אין בידכם מעות כדי להראות לשלטונות.

איני יודע אם בהקיי ואם בחלום, אם בחזון ואם בדמיון, או שמא אין זה לא חלום ולא דמיון. מעשה באחד שביקש לעלות לארץ ישראל ולא היה בידו אלף לא"י להראות לשלטונות. נטל את אשתו ואת בניו ובנותיו וטלטל עצמו עמהם כמה שנים עד שהגיעו לתחומה של ארץ ישראל, ולא הניחום הסרדיוטים ליכנס. הטילו עצמם לפני שערי ארץ ישראל ובכו. נפלה עליהם שינה ונתנממו. עלו אילנות והקיפו עליהם ונתכסו מעינים וישנו כמה שישנו. כשנינערו אמר האב לבנו טול מטבע והבא פת. יצא וראה שבני אדם חורשים וזורעים ושמחים ואין לא שוטר ולא סרדיוט. בא והודיע לאביו. נטל את אשתו ובניו ובנותיו ונכנסו לארץ. תמהה עליהם כל העיר, שהיו סבורים שכבר עלו כל הגליות ולא נשתייר יהודי שלא עלה. נתנו להם דירה ומזונות ושדה לחרוש ולזרוע. הוציא מעותיו לשלם להם. אמרו לו גרוטאות אלו מה הן? אמר להם גרוטאות אתם קוראים להן. אילו היה לי אלף כמותן הייתי יושב עמכם מכבר. מיד נעשה שחוק גדול בכל העיר, בשביל זה עיכבו את ישראל מליכנס לארץ, בשביל זה לא נתנו לבניה של הארץ לחזור לארץ. כמה היה העולם שוטה שבשביל מתכיות ושטרי נייר היו מענים את ישראל.

המכתבים מונחים לפני ואני צריך להשיב עליהם. פשטתי את ידי ונטלתי את הקולמוס. הנחתי לפני גליון חלק והתחלתי כותב. מלבד ברכת שלום והתנצלות לא עלה בידי לכתוב כלום. ללמוד תורה איני יכול, מפני ערובו הלב, ולישב בבית

איני יכול, מפני השעמום. מה לעשות? עמדתי ויצאתי לשוטט קצת בחוצות ירושלים.

ה

מהלך הייתי בחוצות ירושלים. ירושלים שהיתה יושבת דמומה נתנה קול. אבטובוסים ואבטומובילים רצים דחופים כאילו נרדפים מן השדים וקולם הולך עד לב השמים ובני אדם ממלטים עצמם, שלא יהיו מרמס לכלי הרכב. וכל רחוב ופנה מלאים בעלי מלחמות ושוטרים ובלשים ותרבושים אדומים כדם ועינים זועפניות ושחורות מחמת שנאה. ובני ציון היקרים מהם לבושים סמוט ואטלס, מהם מחבקים אשפתות.

כשם שנשתנו חוצותיה של ירושלים כך נשתנו בתיה. עדיין לא נתקיימו בה כל הנבואות. מקצת מחורבותיה כבר נבנו. בונה ירושלים ה', מכל מקום, אפילו על ידי גויים, אפילו על ידי ספסרים, ויש בתים גבוהים עד לרקיע. לשעבר שהיו ישראל נמוכים בעיניהם, כביכול היה כופף כל שבעה רקיעים כדי להיות קרוב להם, והיום שהם גאים והוא מתרחק מהם באים ועושים להם מגדלים עד לרקיע.

בתים אחרים יש בירושלים שבהם אתה מוצא כל מה שאתה מבקש וכל שאין אתה מבקש, כגון חנויות שמוכרים בהן מיני כלים שאין אדם יודע למה הם משמשים וכגון בנקים ובתי קהוה ובתי שחוק ובתי שעשועים. אם קשה עליך הלילה ואין אתה יודע מה לעשות בו לזה מעות בבנקים ולף לקולנוע או לבית קהה או לשאר בתי שעשועים, ואם קשה לך להמתין עד לערב, עמוד בצדי הרחוב ותשמע פזמונים של גרמופונים. לכשיבוא אליהו זכור לטוב לבשר את הישועה הלואי שיישמע קולו מקול האבטומובילים וצוחות הגרמופונים.

עומד אני לפני בית גדול מלא חנויות של בגדים ושל מגדים, ושל תכשיטים וקישוטים לנקבות ולזכרים. ושלטים תלויים על החנויות ומודיעים בשבעים לשונות כל מה שיש כאן למכור. והבית מעלה הבל, מעין הבלה של חוצה לארץ.

ושמתי כדכוד שמשותיך ושעריך לאבני אקדה וכל גבולך אבני חפץ. עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות את ירושלים אבנים טובות ומרגליות. ואף עכשיו יכולין לראות בירושלים מעין דוגמא שלעתיד לבא שכל מיני גוונים נאים תופפים על הריה, אלמלא אותם הבתים הגבוהים שמכסים עינה של ירושלים.

משוטט הייתי בחוצות ירושלים וברחובותיה בלא לבקש כלום, וכשהייתי נזכר באותו בית המדרש ובאותם הזקנים שראיתי שם ידעתי שלא אמצאהו ולא אראהו.

אבל ראיתי פנים חדשות. אלו עולי אשכנז שעלו באחרונה, אן כבודם, אן ממונם, אן חכמתם, אן גבורתם. אותם שהיו דוחקים בקומתם את רגלי השכינה מהלכים כפופים מפני דאגותיהם. מפקידה לפקידה פוקד הקדוש ברוך הוא שבט מישראל לטובה ונותן לו עושר וכבוד, כדי שיסייע את אחיו, אותו השבט מה עושה, תולה את טובתו בזכות עצמו, בזכות כשרון מעשיו, בזכות אדוני הארץ שנתן לו חוקים טובים,

מחמת שהוא טוב וישר משאר כל אחיו. כיון שרואה הקדוש ברוך הוא כך כביכול מחזיר פניו מאותו שבט. מיד באים רשעי הגויים ועושים כלייה בשונאיהם של ישראל והם יורדים עד לעפר.

דרך הילוכי פגעתי באדם אחד מעולי אשכנז שהייתי מכירו. עמדתי ושאלתיו לשלמו.

התחיל מספר לי כל שסיפר לי באחרונה, כל שעשו לו הרשעים שם בארץ אשכנז, כמה לקה וכמה ממון נטלו ממנו וכיצד נמלט לבסוף הוא ואשתו ובניו בלא כלום.

ניחמתי אותו ואמרתי לו, אשריך שבאת לכאן, שמכאן ואילך אין כל יד רשע שולטת בך.

כיון שהזכרתי לפניו את ארץ ישראל התחיל קובל עליה ועל יושביה, על נימוסיה ועל מנהגיה. חדר לו כזית, ובעל הבית מבקש שכר דירה, כאילו היא בירה, והעוזרת, נהגת כגברת, והפועלים סוציאליסטים, ואנשי כסף ליסטים. והטליפון רעוע, והתינוק הוא פרוע, ובני אדם, מסיחים בידם, והקרונות שוהות לבוא, והשכר אינו כלבבו, ובבתי כנסיות רוקקים בתוכם, ואין אומרים יוצרות ומערבות. והפוליטיקנים ניקב קרום מוחם, ועל כל מדרך כף רגל מבקשים נדבות. וכל העוסקים בצרכי ציבור, כל כחם אינו אלא בדיבור. והיתושים וזבובי חול, מעשיהם בשבת כמעשיהם בחול, ועל הר הזיתים, מעשים נוראים, נהגים במתים, מנהג פראים. הקיצור לא טוב, לא בבית ולא ברחוב, לא בשמים ולא על האדמה, מר לגוף וצר לנשמה. אמרתי לו, וראה בטוב ירושלים אמר הכתוב, ראוי לאדם מישאל שיראה טובה של ירושלים ולא גנותה. ועוד אמרתי לו, אפשר ששמע מר מזקני ירושלים כמה צרות מצאו את אבותיהם בארץ ישראל, שארץ ישראל באותו זמן חרבה היתה ותחלואים רעים שלטו בהם, וכשיצאו מצרה אחת באה צרה אחרת קשה מן הראשונה, והם לא השגיחו בצרותיהם והיו שמחים בישיבת הארץ והיו נותנים שבח והודיה לבורא כל העולמים שבחר בנו מכל העמים ונתן לנו את ארץ ישראל.

הוציא הציגרה מפיו ואמר, הללו האלקים היה בלבם.

אמרתי לו בלחישת, אף עכשיו יש אלקים.

אמר הוא, אבל לא בקרבנו.

אמרתי לו, שאלו לצדיק אחד היכן הקדוש ברוך הוא שרוי? אמר להם, בכל מקום שנותנים לו ליכנס שם הוא שרוי.

באותם הימים ביקרתי כמה שכונות חדשות שזכיתי לשמוח בחנוכתן. הבתים הקטנים רובם רעועים ואינם מדוירים על ידי בניהם, שרוב הבתים נבנו במעות של הלואות ולא היה בידי בעליהם לשלם ובאו הבנקים ומכרו את בתיהם לאחרים. כמעשיהם של בונים כך מעשיהם של קונים. לווים מן הבנקים,

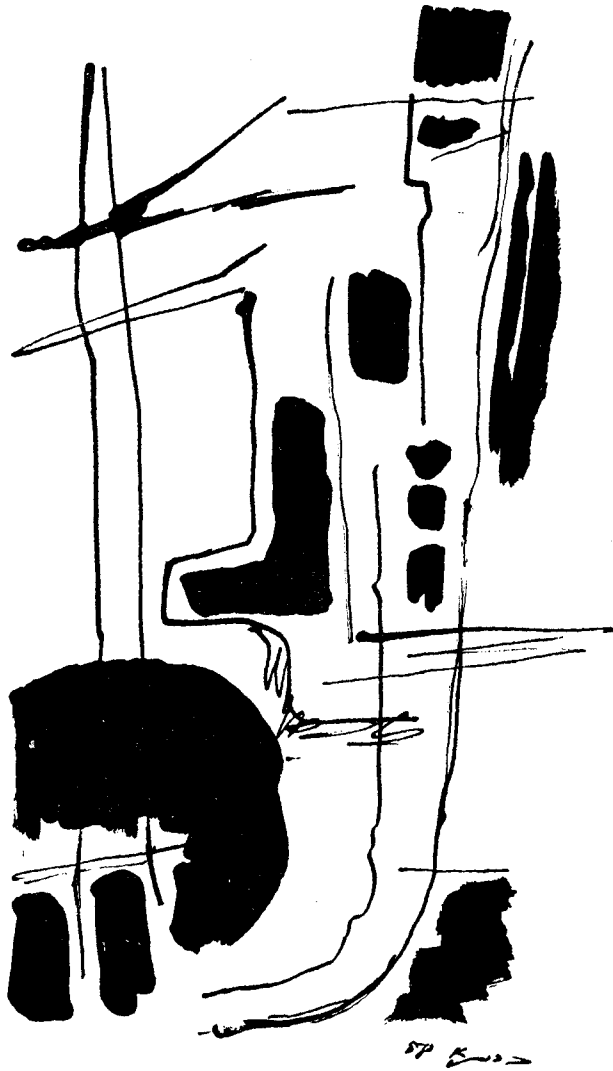
לויים מבנק זה ומשלמים לבנק זה, ונזקקים למלוי ברבית, שכל הנופל בידיהם שוב אינו קם. כל זמן שהם משלמים רבית מניחים אותם לדור. יום אחד נזדמנתי לשכונה אחת משכונות ירושלים שהיתה חביבה על מר גדליה קליין מפני שסייע לכמה מיושביה במלוה באחוז אחד או שנים פחות משרגילים לשלם בבנקים.

מהלך אני בתוך השכונה. שורה של בתים מכאן ושורה של בתים מכאן וכמין כביש מהלך ביניהם שמעלה עשבים רעים ומצמיח קוצים, ואבטומוביל שבור שקוע בקרקע. מקצת בתים עומדים בלא טיח ומקצתם מצופים סיד שנראה כטבלאות של שיש, ומקצתם מטים עצמם ליפול, שלא רצו בונייהם להשקיע ממונם להעמיק את היסודות, שאם היו מעמיקים את היסודות לא היה סיפק בידם כדי לבנות להם בתים. אדמת ירושלים שהיתה רגילה בהיכלות אין דעתה נוחה מן הבתים הקלים, חותרת היא תחתיהם עד שמתערערים. עוד זאת האדמה עושה, מצמיחה בתוך הבתים שיחים ואילנות. דרכם של שיחים ואילנות שאם שותלים אותם צריכים טיפול וכאן צומחים מעצמם וגדלים מעצמם ומקרקים את הרצפה ואת הכתלים. ולמה אינה מצמיחה את הגנים שמקיפים את הבתים, אלא שאם אנשי השכונה חורשים ועודרים ומשקים, כדי לגדל קצת ירק, באים שכניהם הרעים ומשלחים את עזיהם לשם. מן הגמרא אנו למדים שטיטוס הרשע החריב את ארצנו, ומן הראייה אנו למדים שהעזים מחריבות אותה. ועדיין הדבר צריך בירור חורבנו של מי גדול.

מהלך אני בתוך השכונה. מנוחת השקט מסביב, מלבד עזים וחתולים וכלבים אין שם כל נפש חיה. מי שיש לו עבודה בעיר יצא לעיר, ומי שאין לו מה יעשה יצא לחזור אחר עבודה. ויש בני אדם שכבר נתיאשו מן העבודה והרי הם שוכבים בבתיהם ואומרים תהלים או שונים משניות או מעיינים בעין יעקב. והנשים יש מהן שיש להן כמין חנות בעיר ויש מהן שיצאו ליקח ירק מן השוק, ששני החנוונים שבשכונה אין להם מה למכור, והרי הם מחזרים בעיר להשתדל עם נושיהם. והתינוקות היכן הם? אלו שיש להם מנעלים לרגליהם הלכו לעיר ללמוד תורה ואלו שאין להם נעליים משחקים עם אחיהם בבית, שכבר הגיעו ימות הגשמים וכל מי שבגדיו קרועים ואין לו מנעלים לרגליו אינו יכול לשחק בחוץ.

מהלך אני לארכה ולרחבה של השכונה וצופה בחלונות הרעועים שתריסייהם תלויים ברפיון. על בית אחד שבראש השכונה טבלא של פח קבועה ועליה היה כתוב שם של נדיב אחד שהרחוב קרוי על שמו. גשמים ורוחות של שנים שלושה חרפים טשטשו את שם האיש שנטל לו שם של רחוב שבירושלים ולא שיירו שם אלא טבלא עקומה.

עם שאני מהלך בתוך השכונה נחתכה דממת השכונה ונכנס אבטובוס מלא בני אדם. חלצו עצמותיהם ויצאו, אלו לגבות מסים ואלו לגבות צדקה ואלו לבדוק את הבתים, איזו מהם ראויים שילוו עליהם מעות. כיון שלא מצאו אדם נטפלו לי. כיון

א. כהנא : טיול קטן

שלא ידעתי לומר להם כלום באו עמי בטרונאי. אילו היה מר גדליה קליין חי ואני מהלך עמו לא היה אדם מעיו לדבר עמי כך.

נכנס הנהג לבית אחד לפוש מטורח הנסיעה, שהדרך מן הכביש ועד לשכונה מקצתה בקעים ופחתים ומקצתה יתדות ואבנים והאבטובוט אף הוא רעוע, ואלמלא הנהג שחלק מכחו לאבטובוט לא היה מהלך ד' אמות. כיון שעמדו האורחים לנסוע ולא מצאוהו נכנסו לראות את בית הכנסת.

בית הכנסת נאה מבחוץ ונאה מבפנים. נשים צדקניות שבאמריקא נתנדבו ממון ובנאוהו, אלא שמקום אחד הניחו ולא גמרו, שבזמן הבנין נתבזבו ממון הרבה שלא לצורך, וכשביקשו מן הנדבניות שישלימו את החסרון לא היה בידיהן להשלים, שבאותה שנה לקחה אמריקא בממון ונשתיירה פנה אחת שלא נגמרה. ואם אין אתה מסתכל לשטם אי אתה רואה בחסרון.

עומד לו בית הכנסת גבוה מכל בתי השכונה. נאה מבחוץ ונאה מבפנים. הרצפה עשויה אבנים גדולות והתקרה לבנה כסיד ההיכל. הקירות ישרים ובקירות שנים עשר חלונות כמספר שערי התפילה שבשמים. יעקב אבינו עליו השלום העמיד שנים עשר שבטים ופתח הקדוש ברוך הוא כנגדם שנים עשר חלונות ברקיע לקבל תפילת כל שבט ושבט. פרו זרעם של השבטים ונחלקו לספרדים ולאשכנזים ולפרושים ולחסידיים, ואף החסידיים מחולקים לפי רבותיהם, וכל אחד ואחד מתפלל בנוסח אחר. השמים עדיין בשלימותם ואין שערים חדשים נפתחים בהם וכשעומדים להתפלל כל אחד ואחד מבקש שיתפללו בנוסח שלו ונעשית ערבוביא גדולה ובאים לידי מריבה.

סוף סוף יצא הנהג וישב על האבטובוט וצפצף והריע וצפצף. נדחפו הנוסעים ועלו. צפצף הנהג והריע והסיע את האבטובוט ויצא לעיר. ושוב עמדה השכונה דמומה. ואלמלא ריח מעובה וקשה של בנזין חרוך שהבאיש את האויר לא היה ניכר שבני אדם היו כאן.

ראיתי אדם אחד יושב אצל ביתו וקורא בספר האגדה. קרבתי אצלו וסחתי עמו והזכרתי את שבחו של מר גדליה קליין, שאלמלא הוא לא היה כאן יישוב. הניח אותו אדם את ספר האגדה מתוך ידו, נתאנח וחיך ואמר, אבוד אני בכפישה זו. ביתי חציו הרוס וחציו חרב וכולו ממושכן בידי אחרים. אם ימכר בדמי חובר אין אפילו מקצת חובו פרוע, ואם ישתיר בידי — מהיכן לי מעות לתקנו. כל זה לא אמרתי אלא לגבי עצמי. ומה שנוגע לגבי אחרים אף הם באותה צרה. צרה אחרת יש כאן, שהשכונה רחוקה מן העיר ואנשי השכונה מלאכתם בעיר, וכדי להגיע לעיר צריכין לאבטובוט. והאבטובוט אינו מצוי לך בכל עת ואין הפרוטה מצויה בכיס. אם כן נלך ברגל, אלא שאי אתה מובטח שתגיע למקומך בשלום. בשעת שלום שכנים הרעים פושטים ידיהם בגניבה ובשעת חירום פושטים ידיהם בנפש.

שאלתי אותו, אם כן מה יעשה. חייד ואמר, את שצריכין לעשות ודאי לא נעשה. אלא הלואי שלא יהא העתיד רע מן העבר, שאין רע שאין רע ממנו. רבי גדליה קליין עליו השלום אדם גדול היה ונתכוון לעשות טובה לבוני השכונה, עמד להם בשעת דחקם ומצא להם מעות ברבית קטנה של שמונה אחוז בזמן שמשלמים תשעה ועשרה עד שנים עשר, אלא כל שמכניס עצמו בחובות לסוף נעקר מביתו.

אמרתי לו, וכי אין תקנה לשכונתכם? אמר לי, יש תקנה. שאלתי אותו, ומהי? אמר לי, לכשיבוא המשיח וגר זאב עם כבש לא נתיירא עוד משכנינו הרעים, וגם העוים לא ירעו ולא ישחיתו. אמרתי לו, ועד שיבוא המשיח? חייד ואמר, אומר היה הסבא משפולי, ערב אני לך רבונו של עולם שיהא העולם מתנוול והולך כך עד לביאת הגואל. אמנם פעם אחת היתה עת רצון. כיצד, רואה אתה שני טורי הבתים שבדרך לשכונתנו, שמפרידים בינינו לבין העיר ולבין השכונה הקרובה. כל הבתים הללו כפי שאתה רואה חדשים הם, מקרוב נבנו. אבל קודם שנבנו היתה שם קרקע עולם ויכולים היו להגיע משכונה לשכונה בשעה קלה. באו אצלנו בעלי הקרקע והציעו לנו לקנותה. אמרנו להם טוב. הלכנו אצל שכנתנו העשירה ואמרנו להם קרקע זו עומדת להמכר, קנו אותה ולא נהא אנו ואתם משוקעים בין הערביים, שמטילים עלינו אימה כל זמן שאנו מועטים, וכן נשתתף באבטובוס ובשמירה ובשאר כל צרכי ציבור שאין יישוב יהודי יכול להתקיים בלא הם. פטרה אותנו שכנתנו בלא כלום. הרי הם הרחיקו מן העיר ומקבצניה, ולבסוף באים קבצנים ומציעים להם להתקרב אצלם. התחלנו מחזרים ממוסד למוסד. דחו אותנו המוסדות, אלו מטעמים תקציביים ואלו מטעמים משקיים. אמרו לא די שאתם לא הצלחתם שאתם מבקשים לגרור אחרים לתוך כפישה זו. עד שאנו יושבים בפחי נפש עלו סורים מסוריא וקנו את הקרקע ובנו להם בתים גדולים ואנו שרויים בפחד ובמורא ואין בידינו לקיים שום מוסד ציבורי, ואפילו לא חנות מכלת. ואף שכנתנו הכבודה לקתה על גאוותה, שהקיפוח ערביים ורחוקה היא מיישוב יהודי והאבטובוס ממעט לבוא מחוסר נוסעים, שכל מי שאין לו בית משלו עוקר דירתו לעיר, ובתים חדשים אינם נבנים שם, שאין אדם בונה לו בית בשכונה שיושביה מניחים אותה. ואף בעלי הבתים שבה היו שמחים לעקור משם, ועיר גנים זו שנבנתה לתלפיות מתרוקנת והולכת.

עם שאנו מסיחים בא אבטובוס מן העיר ויצאה כל השכונה לקראתו. ירדו משם נשים ותינוקות ובידיהם סלים קרועים ומטולאים ובהם קצת כרוב קצת סלק קצת צנון קצת שומים ובצלים, ועליהם ככר או שתי ככרות. כל שנפשו של עני תומדת. העמידו את הסלים ואת השקים וחזרו ועלו על האבטובוס וורקו משם חבילות של יתדות חלודות וחישוקים ישנים של ברזל שקנו בעיר כדי לחזק בהם את בתיהם הרעועים, וכן הוציאו מי עריבה ומי עריסה.

השכונה התחילה הומה. אף אותם שהיו ספונים בבתיהם יצאו ושאלו מה חדשות יש בעיר ומתי יתפללו מנחה. קמעה קמעה חזרו שאר כל העם מן העיר ועמהם בניהם הקטנים עם הגדולים, אלו מן החדר ואלו מן הישיבה. ומסוף השכונה ועד סופה התחילו רצים לבית הכנסת.

בין כך לכך באו ערביים שחזרו ממלאכתם בעיר והלכו להם לכפריהם הסמוכים. אחריהם באו רועים ועדריהם והעלו אבק עד למעלה. נתלבטו אנשי השכונה בין הכבשים כשהם גונחים מלבם ופולטים ריאתם.

הגיעה שעת לחזור לעיר ועליתי לאבטובוס. יצתה שעה ולא זו. שאלתי את הנהג אימתי יסע. אמר הנהג, מה חסר לי כאן? אמרתי לו, אם אין אתה נוסע אמור לי ואלך ברגל. אמר לי, וכי נביא אני שאדע אם אסע. אם אין אתה חס על רגליך טול ולך ואם אמצא נוסעים ואסע אדביק אותך בדרך ואעלה אותך עמי, ואם לא אמצא נוסעים אלון כאן. לא שכונה נאה היא זו? אוריה מחיה נפשות. חבל שאי אפשר להתקיים באויר בלבד.

ירדתי מן האבטובוס והלכתי ברגל. בתים גדולים וטובים ליוו אותי רוב הדרך. אימתי נבנו? לא קראנו עליהם בעתונים ולא זימנו אותנו לחנוכתם, והרי הם קיימים ועומדים. וכל בית ובית מוקף גן וגדר של ברזל מקיפתו ואין כל עז יכולה ליכנס לשם. בונה ירושלים ה', פעמים על ידי יהודים ופעמים על ידי גויים.

ז

פעם אחת הייתי משוטט כדרכי בחוצות ירושלים. ראיתי מודעות גדולות שבלילה יעשו אזכרת אבל ליום השלושים לפטירתו של מר גדליה קליין. הה, שלושים יום כבר עברו מאותו היום שכתבתי את מכתב התנחומין.

הוצאתי את שעוני לראות אם לא הגיע זמן האזכרה וראיתי שעדיין לא הגיע הזמן. כדי לקצר את הזמן הלכתי מקיר לקיר וממודעה למודעה. תמה אני אם היה אדם בירושלים באותו היום שהיה בקי כמותי בשמות של המספידים ובתואריהם.

התחלתי מתיירא שמא טעיתי בסדר הימים ועבר יום האזכרה. נכנסתי לחנות של ספרים לקנות לי לוח השנה. ליגלג החנוני ואמר, אנו עומדים להדפיס לוח לשנה הבאה ואתה מחזר על של השנה שעברה. אמרתי לו, מסתפק אני בלוחות הישנים.

כדי להשוות את הזמן קניתי לי עתון. מאחר שהעתון בידי קראתי כל המאמרים שנדפסו בו לשלושים יום לפטירתו של מר גדליה קליין. לשעבר נכללו מעשיהם של בני אדם בפסוק אחד, כגון ויתהלך חנוך את האלקים ואיננו כי לקח אותו האלקים, ועכשיו שנתרחבו הלבבות ונתרבו מעשי בני אדם אי אפשר לסיים כל שבחו של אדם במאמר אחד.

השעה השמינית ממשמת ובאה. החנוונים נועלים את חנויותיהם ומוסיפים מנעול על מנעול מפני הגנבים שנתרבו בירושלים. אבטומובילים רצים, כיוצא בהם עוברים ושבים. ודרך ריצתם נתקלים ברוכלים ובמוכרי מטאטאים, בפושטי יד ובמחללים בחלילים, במתקני עולם ובמשוגעים ומשוגעות, במחלקי מודעות ובמכרזים על סחורות, בכלב שאבד את אדוניו ובאדונית שאבדה את כלבה. עם שאתה נמלט מהם מצחצחי נעליים תופסים ברגליך. עם שהם חולקים ביניהם את רגליך, מוכרי עתונים מושיטים לך את עתוניהם. עמדת לקרות, באו מסיתים ומילאו את ידיך קונטריסים. נפטרת מהם, באו נשים ותלו עליך כל מיני סרטים. עמדת לשלם, כיסך ריק, שבינתיים הוציאו מגנבי כיסים את ארנקך. עומד אתה בפחי נפש ומבקש לחזור לביתך, באה תהלוכה של נערים. עמדת להמתין עד שיעברו, עבר אבטומוביל ופגע בחמור. רצת להרימו, באו שוטרי הסדר וחובטים אותך במגלביהם שאתה מעכב את הרבים ומשבית את הסדרים. ברחת ומצאת לך מקום להסתתר מהם, נתקלת בנערה שפגעו בה קנאים. עם שהם נפרעים מזו על שראוה הולכת עם אנגלים, שפך בחור חומצת גפרית על פניה של אחרת וסימא את עיניה. והגראמפון צווח, מה טובו אהליך יעקב, לעומתו שר לו הרדיו אשריכם ישראל. בינם לבינם האיר כל הרחוב ונגלתה תמונת אשה ערומה ורם קול משמיע קולו ברמים, בואו וראו את קוסמת הקסמים.

הפנסים המרובעים והעגולים וחצי עגולים אורם מאיר את רחובות העיר מסיף על לבנה וכוכבים. מהלך אני לאורם וקורא כל מיני מודעות על הצגות חדשות של עמך ושל קשה להיות יהודי. והגראמפון צווח מה טובו אהליך יעקב. לעומתו עונה הרדיו אשריכם ישראל, ורם קול משתק את קולם וריח פלאפל נודף הולך. קמעה קמעה חוזר הרחוב להווייתו הקודמת. אבטומובילים רצים, ואנשים אצים, אלו מגדלים בלורית ואלו מגדלים פימה, אלו מרחפים באויר ואלו תלויים על בלימה, וכל בעל בעמיו וכל אשה עדינה, מדברים בלשון כל מדינה ומדצנה, וכל בחור וטוב, וכל גבר וגברת, בפיה ציגרטת ובפיו מקטרת. ובתי הקהוה מלאים בחור ואיש שיבה, נקבה תסובב גבר וגבר נקבה. היא צובעת שפתים, והוא שותה וויסקי, הוי מוזה בת השמים, מה זה עסקי. ובתי המשקאות מלאים, צבא חיל המנדט, שתו וקיו רעים, עד אשר תשבר הכד. ואני הולך למקומי, להספדו של מת, מוזה הוי דומי, ואל תדברי רתת.

ח

הבימה מחופה שחורים ומנורה מחופה שחורים מאירה את תמונת הנפטר שתלויה למעלה מן הבימה. ופניו פני מוצלת, שאפילו מיתה אינה הופכתן לרעה. בית ההספד מלא ועדיין מוסיפים ובאים. אלו שבאו ראשונים הושיבו אותם הסדרנים על הספסלים האמצעים ואלו שבאו אחרונים הושיבום למעלה סמוך לבימה. לסוף באו אותם שהבימה מצפה להם.

עלה מר שרייהולץ ראש המדברים בכל מקום. עשה פנים עצבות ופתח בלחש, כאדם שאינו יכול לדבר מרוב הצער. פתאום הגביה קולו וזקף כף ידו כלפי מעלה כשאצבעותיו פתוחות וביקש לו מלה להביע כל עומק רעיונו. כיון שמצא את המלה התחיל שופע והולך, דורש וצועק, המנוח היה, המנוח היה, ובין היה להיה הזכיר וזכרונות היכן ראה את הנפטר וכן כל כיוצא בזה.

לאחר שסיים ירד מן הבימה ולחץ את ידיהם של האבלים וחזר ועלה על הבימה וישב לו כנואם המכיר את מקומו.

אחריו עלה מורה שנעשה בנקאי. כאדם שטעם טעם תורה ויודע את ערך המטבע הטעים בדבריו את מעלותיו של הנפטר שנתאחדו בו כאחת תורה עם סחורה ובכח מעלותיו אלו זכה והעמיד על בסיס פיננסי כמה מוסדות של שגוררות שבירושלים, עד שעשאם כמוסדות לאומיים שמוסיפים על ההון הלאומי ומגבירים כח האומה. לאחר שסיים את דבריו ירד מן הבימה ולחץ ידיהם של האבלים ובא ועמד במקום שעמד, כאדם שאינו מבקש אלא מעמד לרגליו.

אחריו עלה בן עירו של הנפטר. הזכיר את כבוד ביתו בחוצה לארץ, שהיה בית כינוס לחובבי ציון ודורשי שפת עבר. ובראש כל מעשיו שעשה הנפטר בעירו מתנוסס לתפארת החדר המתוקן שהוא בנין אב לבית הספר העברי, שאת מימיו אנו שותים ובצלו אנו חוסים.

לאחר שסיים את דבריו ירד מן הבימה ולחץ ידיהם של האבלים ונדחק למקום שנדחק, שבשעת הספרו תפס אחר את מקומו.

אחריו עלה אחרון למספידים מר אהרן אפרתי זקן ובעל צורה ומקובל על העם. פתח בשבח הנפטר שהיה מטפל עם כל הציבור ולא הבדיל בין עני לעשיר, שמרוב שגדל בעושר וחי כל ימיו בעושר ראה את העשירות כדבר המותנה מאליו, ולא כמדה מיוחדת שמביאה את בעליה לעשות חילוק בין עשירים לעניים. וכשעשה את החדר המתוקן לא עשה כמעשה הגבירים שמחנכים את בניהם ובנותיהם בבתי ספר של נכרים ומניחים את החדר המתוקן לפשוטי העם, אלא חינך את בניו ובנותיו באותו החדר המתוקן, כדי שיתחנכו חינוך עממי יהודי. וכדי לתבר את המאור שביהדות ביפה ובמועיל שלח אותם לגימנסיה ולאוניברסיטא, לקיים בהם היה אדם ויהודי גם באהלך גם בצאתך. ובסוף דבריו פנה מר אפרתי כלפי בניו ובנותיו של הנפטר ואמר להם, עדיין הניח לכם אביכם מעשים לעשות אותם, שכרוב גדולתו כך היתה משאת נפשו. ואם הוא מת אתם חיים ועל הבנים להוסיף על מעשי אבותיהם.

לאחר שסיים מר אפרתי את דבריו עלה חזן בית הכנסת, הוציא מצנפת משושה של סמוט, גחן ונתן את המצנפת בראשו והוציא מזלג של חזנים ונתנו בפיו, גחן והקיש במזלג על השולחן וחזר ותחבו בפיו והסמיכו לאזניו והתחיל משורר אל מלא רחמים.

מאחר שאיני בקי במוזיקה פנוי אני למחשבותי. עומד אני ומהרהר, תפילה זו

שהיתה מחרידה את לבי, היום היא מביאה אותי לידי שעמום. עוד זאת חשבתי, יש נגינות בתי תיאטראות שנשמעות בפי נוגניהם כתפילות ותחנונים ויש שנשמעים תפילות ותחנונים בפי החזנים כנגינות תיאטראות. והמצנפת, טופפת, בראש חזן הכנסת, ופיקת גרונו, למטה מלשונו, פעמים פוססת ופעמים בוססת, מנענע הוא קולו, לימינו ולשמאלו, לאבלים ולמנחמים, והקרקפת, והמצנפת, אומרים אל מלא רחמים.

עומד אני ומסתכל בבני העלייה שנתקבצו לחלוק כבוד לזכרו של מר גדליה קליין. ואף על פי שאיני משה את מעשי למעשיהם מצטער אני שאיני מספיק לעשות את מעשי. והאיש בעל המצנפת, עם מזלג של חזנים, נעימתו נוטפת, כשיר ורננים. ומותח את גרונו, כלפי קונו, ופולט כל תיבה, בפנים מתוקות ובפנים של איבה, והכל עומדים על רגליהם, ברוח נכאה, ומוחים מעל פניהם, אם דמעה אם זיעה.

הכל עומדים על רגליהם ובתוכם בתו של הנפטר, צעיפה השחור מרתת למעלה מפניה הנאות ואנשים של צורה מקיפים אותה. ופניהם וורודות מרוב שובע ומקורת רוח, כאנשי מעשה המעורים באומה ויודעים לכיין את מעשיהם לצורך האומה או את צרכי האומה למעשיהם. בגדים נאים כבגדיהם לא נראו בירושלים עד שעלה היטלר ועשה הרג בישראל וברחו כל האומנים הגדולים ועלו מקצתם לארץ ישראל.

מהרהר אני בלבי, אעשה אף אני לי בגדים כאלו, אולי ארומם את רוחי. אלא חוששני שמא יכירו בי החייטים הגדולים כמה רוחי נמוכה ולא יטפלו באותה בריה ביותר ולא יעשו לי אפילו כבוד זה שעשה לי החייט הירושלמי. ואם עושים לי בגד נאה חברי וקרובי נמצאים מתביישים בפניי בבגדיהם כשם שאני מתבייש בפני בעלי הבגדים הנאים. ברם אותם ההרוזרים ההרוזרים של שוא, שהרי לשם בגדים נאים צריכין ממון, ולשם ממון צריכין תאוות ממון. ואם לתאוה צריכין תאוה לתאוה. ומהיכן אקח כח בשביל אותן התאוות.

ונר האזכרה טרם כבה, ובעל המצנפת סיים את תפילת ההשכבה, והסיר את מצנפתו, וקינח את קרקפתו, ולבש מגבעתו, כשהוא מהרהר בדעתו, אילו שרתי בתיאטראות, היו כל היפות והנאות מוחאות לי כף, ממרומי ארץ ועד שומרת הסף, וכאן אין מגיד יד ואין אומר מלה, זאת נחלת החזן וזה שכר תפילה.

אחר אמירת קדיש נתערב הציבור זה עם זה, פישרו את מלבושיהם שנתקמטו מרוב ישיבה והוציאו ציגריות ועישנו. אמר מר שרייהולץ, אם יאמר לך אדם שיש בחירה חפשית אל תאמין, שתי שעות ומחצה מבקש הייתי לעשן ולא עישנתי מפני כבוד האזכרה.

יושבי השכונות שהיו בבית ההספד התחילו דוחקים ויוצאים כדי להגיע לאבטור בוסים שלהם. אף אני צריך הייתי להזדרז ולרוץ לאבטובוס שלי, אלא שביקשתי לומר שלום לבתו של מר גדליה קליין.

היא ישבה כאבלה ומגבעתה השחורה הוסיפה לה חן על חנה ומנוחת עצבות היתה שרויה על פניה, כבת גדולים שנתייממה ולא נתייממה מגדולתה. ראשי הציבור אנשים ונשים באו בזה אחר זה ולחצו את ידיה והיא לחצה ידי כולם. הרכנתי ראשי ובירכתיה. ולא הרגישה בי. חזרתי והרכנתי ראשי ובירכתיה. אפשר שניענעה לי ראשה קמעה, ואפשר שלא ניענעה לי כלל. בלבי לא היה לי עליה ולא כלום. וכי בשביל שתים שלוש שורות שכתב לה אותו אדם צריכה היא לטלטל ראשה. כמה מכתבי תנחומין שיגרו לה, ועדיין מוסיפים ומשגרים.

יצאתי מבית ההספד. כל הרחבה מלאה היתה אבטומובילים בשביל משפחת בית מר קליין ובשביל מספידיו. אחר שעה קטנה לא נשתייר מהם אלא בת ריח של בנזין חרוך ושל תמרוקים ושל אבק.

נטלתי עצמי לצד תחנת האבטובוסים, כיון שהגעתי לשם יצא האבטובוס והלך לו. ציפיתי לאחר ולא בא. וויתרתי על הנסיעה והלכתי ברגל.

באה מרכבה ישנה. העמיד בעל הסוסים את סוסיו ואמר לי עלה. לא היה בי רצון לעלות. נסעו הסוסים בלא עמי. דמומים דמומים נסעו בלא הנפת רגלים, ואם איני טועה, לא נראתה המרכבה בלכתה.

האוויר היה צלול וירח וכוכבים היו מאירים. האדמה היתה רכה, קלה היתה לפתוח אותה ולהתכסות בה כבשמיכה. כמה הייתי עייף, כמה ביקשתי לפוש. חזר ובא בעל הסוסים והקיפני במרכבתו. נשאתי עיני בו שמא יעלגני על מרכבתו ולא השגיח בי להעלותני. נשאו הסוסים רגליהם ולא נשמע קולם בלכתם, אבל בת קולם ניסרה באזני עד שהגעתי לביתי ונכנסתי.

ט

בכניסתי מצאתי את מר גדליה קליין יושב לפני שולחני. ראשו היה מוטף כלפי לבו ומקלו מונח לו בין ברכיו. ננער והגביה ראשו ולחש, אתה כאן? השבתי לו בלחשיה, עתה באתי. חיכך את עיניו ואמר, חטפתי שינה ונתנמנמתי.

פניו מיוגעים ומיושנים היו. משעה שהנחתיו באחרונה קפצה עליו זקנה יתירה. חוץ מאדרת השועלים שעליו לא היה בו דבר שלא היה זקן. עשיתי את עצמי כאילו איני מרגיש בו שהזקין הרבה, שהיה מר גדליה קליין מבקש כבוד זקנים עם כח נעורים, ולא זקנה שמכבידה על בעליה ומביאתו לידי בושה. הביט עלי ואמר, כמה שמיטות שלא ראיתי אותך. בבקשה ממך יקירי למה אין אתה מראה עצמך בפני. או אפשר שראיתי אותך בינתיים? היכן אתה מצוי כל הימים? והיכן דרך משל עשית כל הלילה? לא נתנני לבי לומר לו היכן הייתי, על כן שתקתי.

זקף את אזנו הימנית ותמך אותה בימינו ואמר, לא שמעתי מה אמרת. עכשיו לענין אחר, היכן הנחתך באותו לילה שראיתי אותך באחרונה. אם איני טועה,

חצר ישנה היתה שם ונרות נמוכים היו דלוקים ואדם אחד גבאי נטפל לי. אי אתה זוכר יקירי? אמרתי לו.

אמר מר קליין, דבר זה ברור, בית מדרש היה שם. רואה אתה יקירי שאיני שוכח דבר. לשם מה הלכנו לאותו בית המדרש? אם אני זוכר יפה ביקשת להדליק נר לעילוי נשמתו של זקנך. קול סוסים אני שומע. במרכבה חזרת לביתך? לא כי ברגל באתי.

אם כן מרכבה מה עושה כאן?

אמרתי לו, אפשר יודע מר אותו בית המדרש היכן הוא? מבקש אני אותו ואיני מוצאו.

חיך לי מר קליין חיוך שמחייכין לקטן שמחזר אחר דבר קל. אחר כך הגביה שתי ידיו עד לעיניו ליישב את המשקפיים לעיניו. אחר כך הגביה בצפורניו את ריסי עיניו, אחר כך זקף עיניו כנגדי ואמר, כבית את הנר? לא כבית? אם כן מפני מה איני רואה? מה אמרת, מבקש אתה את... מה אתה מבקש? אמור לי לתוך אזני. כשהעינים לוקות כל האברים מתרפים.

קרבותי אצלו ואמרתי לו, את בית המדרש אני מבקש.

חזר על הדברים דרך תמיהה, את בית המדרש אתה מבקש? איזה בית המדרש אתה מבקש? שמא אותו שהיית שם עמי? תן לי את מקלי ואחריט לך היכן הוא. נטלתי את מקלו מבין ברכיו ונתתיו בידו.

נטל את מקלו והתחיל מגשש בו כסומא שנתגלגל למקום שאינו מכיר. ריטט המקל שבידו וריתתו שתי ידיו וריתת הוא עם המקל. אחז את מקלו בכל כחו. אבל כחו לא היה עמו. פניו הלכו ממנו ואף הוא התחיל משתנה, עד שנשתנה כולו. ושוב לא היה דומה לעצמו. ואפשר שהוא לא היה הוא, אלא אותו זקן אותו סומא אותו שהדליק לי נר לנשמת זקני עליו השלום.

ציפיתי שיאיר לי פנים כשם שהאיר לי פנים בראשונה בבית הכנסת הגדול כשהיה לוחש פסוקים של תהלים. אבל פניו היו בלומות ועיניו נטולות מן השחוק. היה קשה עלי לעמוד לפני אדם שהיה מסביר לי פנים ועכשיו אינו נותן דעתו עלי. החזרתי פני ממנו. כיון שהחזרתי פני ממנו עמד עלי במקלך. נתייראתי ממנו וצימצמתי את עצמי. אחז את המקל והתחיל מחריט בו וחרט שש חריטות. בצבץ ועלה בית כאותו בית המדרש. ביקשתי ליכנס ולא מצאתי את הדלת. הגביה הזקן את המקל והקיש שתי פעמים בקיר. נפתח פתח ונכנסתי.